

UVOD

Hrvatska (pučka, republikanska) seljačka stranka najznačajnija je hrvatska politička stranka u razdoblju od kraja Prvoga svjetskog rata 1918. do početka Drugoga svjetskog rata 1941. u Hrvatskoj. Na svim izborima održanima u tom razdoblju osvajala je uvjerljivu većinu glasova u Hrvatskoj i u dijelovima Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslavije, gdje su živjeli Hrvati. Razumijevanje njezine politika u tome razdoblju prema hrvatskim ključnim političkim pitanjima od velikog je značenja jer predstavlja političko razmišljanje goleme većine hrvatskoga naroda u tome važnom povijesnom razdoblju. Državni status Hrvatske svakako spada među važnije političke teme pa je važno i razrješenje pitanja je li Hrvatska putem svoje najjače stranke, HSS-a, težila ostvarenju pune državne samostalnosti ili joj je politički cilj bilo ostvarenje autonomne pozicije unutar Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslavije.

Stjepan Radić koji je sa svojim bratom Antunom 1904. utemeljio i do smrti 1928. vodio Hrvatsku pučku seljačku stranku zbog kompleksnih uvjeta u kojima se hrvatsko društvo razvijalo u svojem višedesetljetnom političkom djelovanju bio je prisiljen na različite taktičke političke poteze koji su nekada nužno bili i kompromisni, ali već je u jednom od prvih političkih koraka, kao dvadesetogodišnjak, na javnome skupu u Varaždinu jasno poručio kako „...ne smije biti Hrvata koji ne bi bio s nama, ne smije biti nikoga u ovoj hrvatskoj zemlji koji bi htio ili koji bi se usudio nabaciti porugom na slavno hrvatsko ime, na tisućljetno hrvatsko državno pravo. [...] duboko usadite u srca vjeru u ujedinjenu i samostalnu Hrvatsku!“,¹ čime je zacrtao i program stranke koji je provodio do kraja života.

Veći dio povjesničara dosad je politiku Hrvatske seljačke stranke u razdoblju od njena osnivanja 1904. do 1941. označavao federalističkom (Hrvatska s određenom autonomijom unutar Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslavije), u manjoj mjeri konfederalističkom (Hrvatska kao samostalna država u savezu južnoslavenskih država), a najmanji broj povjesničara politiku

---

¹ Stjepan Radić, *Politički spisi, govori i dokumenti : izbor*, Zagreb, 1994, str. 117–118.

HSS-a označio je nedvojbeno autonomističkom, s ciljem osnivanja samostalne hrvatske države.

Srpski povjesničar Velimir Terzić u svome je mišljenju o ovome pitanju – znatno opterećenom ideologijom i željom za dokazivanjem jugoslavenskoj komunističkoj politici nepoželjnog Mačekovog separatizma – u knjizi *Jugoslavija u aprilskom ratu 1941.* izrazio kako je nasljednik Stjepana Radića, Vladko Maček, vodio separatističku politiku stranke:

„Čitava politička delatnost dr. Vlatka Mačeka, vođe Hrvatske seljačke stranke, bila je usmerena jednom cilju: izdvojiti Hrvatsku iz sklopa Jugoslavije i od nje stvoriti zasebnu državu. Za postizanje tog cilja nije birao sredstva: od paktiranja i dogovaranja sa fašistima, raznim separatističkim i federalističkim strankama i grupama, do licemernog prikriivanja u ruho demokratizma. On nije radio da se hrvatsko nacionalno pitanje reši na federalnoj osnovi u okviru zajedničke jugoslovenske države, već je svim silama nastojao da hrvatski narod potpuno odvoji od srpskog i ostalih naroda Jugoslavije. Po dolasku na čelo hrvatskog seljačkog pokreta, Maček je postao predstavnik krupnih kapitalista i zelenaša u Hrvatskoj, koji su posle smrti Stjepana Radića imali veliki uticaj na politiku HSS-a.

On je pomagao stvaranje separatističkog ustaškog pokreta, jer je još 1928. u Seljačku demokratsku koaliciju (SDK) primio Pavelićev ‘Hrvatski blok’. [...]

Maček nije samo odobravao terorističku delatnost ustaša već ju je i hvalio. [...]

Mačekove veze sa ustašama bile su čvrste. Njegovi lični i intimni prijatelji bili su dr. Mile Budak u zemlji i poznati Pavelićev suradnik Vilko Begić, koji je za vreme NDH postao ‘doglavnik’ i general. Slavko Kvaternik (koji je proglasio NDH) niz godina je blisko sarađivao sa Mačekom. [...]

Za Mačeka i vođstvo HSS sporazum sa vladom Dragiše Cvetkovića predstavljao je samo početnu etapu u težnji da se stvori zasebna država Hrvatska, oslonjena na sile Osovine.“²

Ferdo Čulinović u svojoj knjizi *Dokumenti o Jugoslaviji : historijat od osnutka zajedničke države do danas* o odnosu HSS-a prema proglašenju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918. navodi:

„Stjepan Radić je (kao predsjednik te stranke) već sutradan po prvodecembarskom aktu izjavio kako taj akt nema državnopravno konstitutivnog učinka jer da i dalje postoji državnost Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, te dr. Na mnogim kasnijim zborovima te stranke uporno se odricalo čak i priznanje postojanja novostvorene države. Kasnije se izmijenio taj stav, ali samo utoliko što se priznavanjem postojanja zajedničke države pobijala nacionalno-unitaristička koncepcija ovog akta.“³

² Velimir Terzić, *Jugoslavija u aprilskom ratu 1941.*, Titograd, 1963, str. 41, 47.

³ Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji : historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968, str. 103.

Čulinović naglašava da je Stjepan Radić u svome političkom razvoju prvotno odbijanje priznanja legitimiteta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca proglašene u Beogradu 1. prosinca 1918. zamijenio kasnijim priznanjem postojanja zajedničke države. U nastavku iste knjige Čulinović dodaje:

„Formiranje Banovine Hrvatske (Uredba od 26. augusta 1939) pokazivalo je federalističke tendencije, ali se zbog zaoštavanja svjetskopoličkih (a i unutrašnjopoličkih) prilika taj proces nije mogao dovršiti kako je očekivalo vodstvo HSS.

Banovina Hrvatska trebala je da izrazi legalizaciju rješenja hrvatskog pitanja, a njezina široka autonomija da bude polazna tačka za daljnju federalizaciju države. Ali istodobno politička previranja u samoj Hrvatskoj seljačkoj stranci ukazivala su na skretanje jednog dijela njezina vodstva prema fašističkim susjednim silama, u nadi da će osovinska agresija ostvariti punu državnost Hrvatske. Tim su se ovi desničarski elementi iz vodstva HSS (Janko Tortić i dr.) uglavnom solidarizirali s tada još malobrojnom frankovačkom skupinom oko velikohrvatskih (ustaških) separatista na čelu s bivšim potpukovnikom Slavkom Kvaternikom i Milom Budakom, advokatom iz Zagreba. No čak i drugi dio vodstva HSS na čelu s Vlatkom Mačekom, iako, suprotan ustaškom velikohrvatskom separatizmu, pokazuje sklonost prema jačanju autonomije Banovine Hrvatske nasuprot centralnim državnim organima Kraljevine Jugoslavije, i ne stišava sve glasnije zahtjeve svojih pristaša da se Banovina Hrvatska i teritorijalno proširi na čitavu Bosnu i Hercegovinu itd. Usporedo s tim naoružani poluvojnički odredi Hrvatske seljačke zaštite (po gradovima Hrvatske građanske zaštite) postaju sve vidnije instrument velikohrvatskog separatizma, što se napose pokazalo aprila 1941.“⁴

Čulinović ovdje na HSS gleda kao na stranku s federalističkim programom, dok dio njenoga vodstva i njezin poluvojni dio Hrvatsku građansku zaštitu vidi kao „separatistički“ i „velikohrvatski“ dio stranke.

Branislav Gligorijević u članku o Demokratskoj stranci i HRSS-u piše:

„Kao direktan odgovor na prvodecembarski akt ujedinjenja, 4. decembra 1918. došla je velika skupština Hrvatske pučke seljačke stranke, koja je kao svoj akcijski program prihvatila ideje pravaštva o hrvatskoj državi. Osnova političkog programa HRSS je negacija političkog sistema, koji se izgrađivao: nepriznavanje prvodecembarskog akta ujedinjenja i svih onih akata, koji su išli na uvođenje centralističkog državnog uređenja, izvršavani bez pristanka hrvatskog naroda. Stoga se odlučno zahteva revizija prvodecembarskog akta ujedinjenja, sazivanjem hrvatske Konstituante, koja će proglasiti 'Hrvatsku neutralnu republiku' u okviru međunarodno priznatih granica Jugoslavije.

Nasuprot nacionalnom unitarizmu, Radić prihvata načelo o Hrvatima, kao 'posebnom narodu', izvodeći iz toga načela suvereno pravo hrvatskog naroda na na-

---

⁴ Isto, str. 182–183.

cionalno samoopredeljenje. To pravo samoopredeljenja hrvatski narod ostvaruje u svojoj hrvatskoj državi.“⁵

Gligorijević naglašava želju HSS-a za osnivanjem hrvatske države ali u „okviru međunarodno priznatih granica“, što znači da Radićevu politiku drži federalističkom.

Ivo Banac u knjizi *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji* piše:

„Zapravo, Radićevo odlučno odbijanje da prizna ujedinjenje pretvorilo se u najznačajnije pobijanje implikacija narodnog jedinstva. Radić je mogao prihvatiti misao o južnoslavenskoj nacionalnoj uzajamnosti, ali, za razliku od jugoslavenskih unitarista, nije htio prihvatiti zaključak da nacionalno srodstvo nameće nužnost političkog ujedinjenja: on je mogao ustrajati na pravu Hrvatske da sama odredi vlastitu političku budućnost, a da se ne poziva izravno na koncepciju narodnog jedinstva. Premda je ova koncepcija zbog provedene centralizacije već bila oslabila, Radić je, bez obzira na to, morao shvatiti da će ona sasvim nestati ako bi Hrvati uspjeli stvoriti svoju vlastitu državu. [...]

U prvim godinama poslije rata Radićev je cilj stalno bio uspostavljanje ‘svoje hrvatske republ.[like] bez ikakvog obzira na Srbe [i] Slovence’ [citat iz knjige: Stjepan Radić, *Korespondencija*, prir. Bogdan Krizman, Zagreb, 1973., sv. 2, str. 129], ali pod pritiskom okolnosti i osjećajući da će uloga Beograda neminovno biti privremena, on je doista razmatrao – možda ne posve ozbiljno – više drugih alternativa. Pomišljao je da bi Hrvatska mogla postati francuski protektorat, ili bi mogla biti dio dunavske federacije (s Austrijom i Mađarskom). Ako bi se te mogućnosti izjalovile, razmišljao je o tome da granična područja pod okupacijom Antantinih sila – Rijeku, Bačku pa čak i Sopron u Mađarskoj – iskoristi kao baze za svoje političko djelovanje. Radić se nadao da će evropske sile prisiliti beogradske vlasti da se povuku iz Hrvatske, ili pak da će Antanta ‘u najgor.[em] slučaj.[aju]... u svom interesu staviti i ova 3 uvjeta: konstit.[uanta], aut.[onomija] Hrv.[atske], polit.[ička] sloboda’ [Isto, str. 182]. Svakako u Radićevim je proračunima najneprivlačnija alternativa nezavisnosti Hrvatske bilo ovjekovječenje Jugoslavije. [...]

Poslije ujedinjenja glavni je razlog Radićeva suprotstavljanja novoj jugoslavenskoj državi bila njegova instinktivna odbojnost prema ponašanju Srbije, a vjerovao je da govori u ime hrvatskog naroda kada je pokazivao svoje protivljenje: ‘Dr. Laginja je naivan s onim svojim: da ne ćemo ni Švabe ni Magjare. Danas se ne radi o tom, nego da ne ćemo ni sa Srbijom, a pogotovo *pod* nju – i to uistinu ne ćemo, t. j, ne će *sam* [hrvatski] *narod*’ [Isto, str. 491]. Radićeva je osuda srpskoga činovništva bila tako oštra da je umjesno upitati se kakva je doista narav federalizma koji se najčešće pripisuje Radićevu programu. Radićeva privatna prepiska i njegovo jav-

---

⁵ Branislav Gligorijević, „Neki aspekti na odnose između Demokratske i Hrvatske republikanske seljačke stranke 1919–1925.“, u: *Istorija XX. veka : Zbornik radova*, knj. XII, Beograd, 1972, str. 359.

no zalaganje za hrvatsku republiku opovrgavaju, čini se, pretpostavku o njegovu zagovaranju federativne Jugoslavije, to jest Jugoslavije u kojoj bi sudjelovala i Srbija.“

Banac je ovdje sasvim blizu izricanju teze o autonomaškoj Radićevoj politici, ali je ipak izrijekom ne iznosi, nego nastavlja analizu:

„Sve veće Radićevo nepovjerenje da će zapadni saveznici intervenirati u prilog Hrvata znatnim je dijelom imalo svoje ishodište u njegovu osebujnom, makar i kolebljivom pristajanju uz federalizam. Tijekom ljeta 1919., kada se u Parizu sastala mirovna konferencija, Radić se bojao da se uopće ništa neće učiniti u vezi s hrvatskim pitanjem. U kolovozu iste godine pitao se hoće li radikali doista nametnuti pokrajinske autonomije (što je on izjednačivao s federalizacijom Jugoslavije). Prema Radićevu mišljenju, to ne bi bilo dovoljno. No kako se o pitanju federalizacije počelo javno raspravljati i kako je Radić mislio da je ta rasprava posljedica Antantina pritiska, počeo je otkrivati brojne neosporne prednosti federalnog ustrojstva države. Sve u svemu, nije više ogorčeno odbijao svaki prijedlog o federalnim odnosima Hrvatske sa Srbijom.“

Radićeve javne iskaze u korist federalizma Banac označava Radićevom pragmatičnošću u okolnostima kada nije postojalo nikakvih mogućnosti za hrvatsko osamostaljenje.

„Radić nije promijenio svoja shvaćanja o poželjnosti nezavisnosti Hrvatske, ali je doista uskoro prihvatio stajalište da bi federativna Jugoslavija bila samo korak od otcjepljenja, bez prolijevanja krvi (Isto, str. 285). Sedamnaestog prosinca 1919. povukao je, po njegovu vlastitom dojmu, ohrabrujuću usporedbu: ‘Nama je glavno (*i narodu*) republika i federal.[izam], jer republ.[ika] = samoodređenje, a federalizam = Norveška prema Švedskoj i u sgodan čas Norv.[eška] od Šved.[ske] (1907.)’ [Isto, str. 431].“

Federalizam, dakle, samo je put prema samostalnosti.

„Radićeva prepiska upućuje na zaključak da je njegova osebujna podrška federalizmu bila samo politički potez koji je povukao radi toga da ga puste iz zatvora. U pismu supruzi od 2. veljače 1920. napisao je: ‘Složili smo se [Radić i ostali zatvoreni pripadnici HPSS-a], da je moj zatvor čisto *politička stvar*, i da se ima ‘riješiti’ čisto političkim putem. *Za to* sam i dao izjavu, da sam za ‘narodno jedinstvo *prema vani* (što i jesam), za *zajedničku državu prema vani*, (što jesam također, ali ‘so vremenom’, poslie nekoga vremena), za bratstvo sa *svim* Slavenima (dakle i Bugarima) i za intelektualnu zapadnoevropsku orijentaciju’ [Isto, str. 509].“

Ustvari, Radić je postao odlučni federalist tek poslije izbornih rezultata za Konstituantu, koji su ga primorali da napusti svaku daljnju iluziju o spremnosti stranih sila da ostvare nezavisnost Hrvatske te nakon što su NRS i regent Aleksandar

pustili nekoliko probnih balona o mogućoj 'amputaciji' nemirne sjeverozapadne Hrvatske, što bi osakatilo hrvatsko nacionalno područje.⁶

Banac, dakle, Radićevo povremeno javno prihvaćanje federalizma – ali i tada u zajedničkoj državi računa na Bugare čime bi dobio saveznika u borbi protiv velikosrpskih planova – vidi tek kao iznuđeno očitovanje iza kojeg se krije briga za kakvim-takvim očuvanjem hrvatskih teritorija do trenutka osamostaljenja.

U članku pod naslovom „Stjepan Radić i hrvatska državnost (O stotoj obljetnici rođenja S. Radića)“ Franjo Tuđman piše:

„...budući da je pitanje vlastite državnosti bitno pitanje opstojnosti i povijesnog identiteta svakog naroda, što je od posebne važnosti za hrvatski narod koji se i u starijoj i u najnovijoj povijesti morao boriti za održavanje svoje samobitnosti protiv grube sile imperijalističkog zatiranja ali i protiv pogibelji asimilacije pod okriljem različitih idejnih integralističkih teorija, što su sijale iluzije rješavanja svih hrvatskih nacionalnih tegoba, pa i širih – klasnih, vjerskih, ideoloških i međunarodnih problema, – to se baš na pitanju hrvatske državnosti očituje vrijednost i povijesna uloga različitih političkih pokreta i njihovih prvaka, a kako je Stjepan Radić svoj državni program temeljio na istodobnom rješavanju svih društvenih, socijalnih problema hrvatskoga naroda, to se njegova epohalna uloga u najnovijoj povijesti hrvatskog naroda može objasniti u prvom redu njegovom dosljednošću i odlučnošću u borbi za hrvatsku državnost.“⁷

Tuđman u prvi plan višekratno stavlja Radićevo borbu za hrvatsku državnost kao temeljni njegov politički cilj. Kako ne navodi da hrvatska država treba imati bilo kakvu vezu s Jugoslavijom, može se zaključiti da Tuđman misli na samostalnu hrvatsku državu.

U svojoj knjizi *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.–1941.* Franjo Tuđman analizira razloge odbijanja zajedničkog izlaska HRSS-a s ostalim hrvatskim političkim strankama na izbore 1923. godine i zaključuje:

„Iz svega proizlazi da je vodstvo HRSS svoj bezobziran raskid s ostalim hrvatskim strankama opravdavalo programskim razlozima, tj. dubokim razlikama između HRSS, koja je bila republikanska i konfederalistička (za potpun suverenitet hrvatskog naroda u vlastitoj republici i za državni savez s ostalim južnoslavenskim zemljama), te za socijalno seljačko (i radničko) društveno uređenje, a Hrvatska zajednica, Hrvatska težačka stranka i druge 'gospodske' stranke bile su federalističke i monarhističke (za federativnu autonomiju Hrvatske u okviru Kraljevine SHS)...“⁸

⁶ Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb, 1995, str. 191–193. (1. izd. 1984)

⁷ Franjo Tuđman, „Stjepan Radić i hrvatska državnost : (O stotoj obljetnici rođenja S. Radića)“, *Kritika* br. 18, Zagreb, svibanj/lipanj 1971, str. 386–401.

⁸ Franjo Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.–1941.*, sv. I, Zagreb, 1993, str. 377

Ovdje, međutim, dvadesetak godina poslije prethodnog citata, Tuđman govori o konfederalističkom karakteru HRSS-a i savezu južnoslavenskih zemalja.

U predgovoru trosveščane edicije u kojoj su sabrani govori Stjepana Radića u Hrvatskom saboru Franjo Tuđman 1996. piše:

„Cilj što ga je Radić iznosio od početka svoga pokreta pa do zadnjeg svoga daha – suverena Hrvatska Republika – značio je nedvojbeno revolucionarni nacionalni program. [...] On osobno, bio je čovjek rijetke političke hrabrosti i smionosti, čvrsta i nepokolebljiva značaja, koga ni neprestani redarstveni i sudski progoni ni nikakve prijetnje, klevete i nerazumijevanja nisu mogli odvratiti s njegova puta. Radić ne samo da nije ustuknuo pred prijetnjama ubojstva već je svjesno išao na suočavanje sa smrtnom pogibelji, spreman za ostvarenje ‘Hrvatskih ideala’, kojima se zavjetovao svojom prvom političkom raspravom (1897.). [...]

Radićev ustavni program za suverenu Hrvatsku Republiku bio je revolucionarni čin u odnosu na postojeće stanje održavano državnom silom u Kraljevini SHS, a i tek uspostavljeni versailleski poredak u Europi. [...]

Radić se nije ustručavao da na optužbe o separatizmu uzvratiti da njegov nacionalni program jest separatizam u odnosu na velikodržavni centralizam i hegemonizam, ali i na njihovu neosnovanost i nakaznost s obzirom na pravo svakog pa i hrvatskog naroda na samoodređenje.“⁹

Franjo Tuđman u svom dugom razdoblju bavljenja HSS-om kretao se od stava o konfederalizmu do ocjene o čistom (revolucionarnom) separatizmu Stjepana Radića.

U knjizi *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića* iz 1998. Branka Boban navodi:

„Kada je pisao o suverenitetu, Radić je mislio i na suverenitet puka i na suverenitet nacije. Rasprava o narodnom suverenitetu bila je važna i zbog prava hrvatskog naroda da se bori za ujedinjenje svih zemalja koje su činile hrvatsku državu prije turskih osvajanja i obnovu svoje državne samostalnosti. Pisao je da i francuski stručnjaci za ustavno pravo drže kako narod dio svoga suvereniteta može u određenom trenutku prenijeti na drugog vladara ili čak drugi narod, ali uvijek zadržava pravo na povrat. Zbog toga je suverenitet federalnih jedinica u složenoj državi iznad suvereniteta zajedničke države, jer se suverenitet složene države sastoji samo iz onoga dijela suvereniteta članica što su mu ga one pod raznim mogućim okolnostima prepustile. Zato Hrvati imaju pravo tražiti i dobiti onaj dio svojih suverenih prava koji su njihovi preci predali Habsburzima i Mađarima. [...]

Iako je polazio od ‘hrvatskih ideala’ i načela što ih je predočio u knjigama, raspravama i člancima, u praktičnom političkom djelovanju je držao da političar mora

---

⁹ Stjepan Radić, *Govori u Hrvatskom saboru : 1910, 1911, 1913*, sv. I, Zagreb, 1996, str. 24–25.

primjenjivati strategiju i taktiku u skladu sa snagom naroda i prilikama u kojima djeluje. Zato nije po svaku cijenu i u svakom trenutku zahtijevao državnu samostalnost. Ali, stalno je radio na jačanju snaga naroda, kako bi on u budućnosti mogao taj cilj i ostvariti...“¹⁰

Ovdje se Branka Boban gotovo potpuno približila tezi o samostalnoj Hrvatskoj kao krajnjem cilju HSS-a.

Hrvoje Matković u svojoj *Povijesti Hrvatske seljačke stranke* iz 1999. piše:

„U programskom smislu glavno obilježje HSS-a njegov je *federalizam* (u nekim razdobljima iskazan i kao konfederalizam). Bila je to stranačka programska orijentacija u predratnom vremenu, u Austro-Ugarskoj Monarhiji, a nju je stranka zadržala i u novostvorenoj jugoslavenskoj državi, u izmijenjenoj državnoj situaciji. Pri tome valja istaknuti da je vodstvo HSS-a prihvatilo jugoslavensku državu kao okvir za rješavanje hrvatskog pitanja (tj. pitanja položaja i budućnosti Hrvatske), ali je u ustrojstvu države uvijek vidjelo podjelu državnih poslova na zajedničke i posebne. Ti posebni poslovi pripadali bi federalnim jedinicama, od kojih bi jedna bila i Hrvatska. Učvršćujući misao o nacionalnoj posebnosti Hrvata, Stjepan Radić, a za njim i Vladko Maček, odlučno su se suprotstavljali unitarizmu i centralizmu, kao i sve izraženijem velikosrpskom hegemonizmu. I još nešto. U osnovi Radićeve ideologije bila je ugrađena koncepcija *hrvatske države*. On se vrlo često – tumačeći program HSS-a – pozivao na hrvatsku državnost, pa je i svoje viđenje Hrvatske unutar jugoslavenske državne zajednice iskazao u obliku neutralne seljačke republike koja ima sva obilježja državnosti. Njegov nasljednik na čelnom položaju HSS-a, Vladko Maček, to će raditi mnogo rjeđe. No zato je u uspostavi Banovine Hrvatske tražio uporište u hrvatskom državnom pravu, označivši ga kao temelje novog položaja Hrvatske.“¹¹

Matković, dakle, donosi ocjenu o utemeljenju hrvatske države kao federalne jedinice unutar Jugoslavije. Ne iznosi, međutim, pri tome detaljnije koje elemente državnosti bi ta država imala, i kakav bi odnos te države bio s drugim dijelovima zajedničke države.

Kanadski povjesničar Mark Biondich mišljenja je kako Stjepan Radić nikad nije potpuno napustio političke pozicije ostvarenja prava na hrvatsku samostalnost tj. ostvarenja hrvatskoga državnog prava:

„...iako su oni [Stjepan i Antun Radić] bili ujedinjeni u kritikama spram preneglašavanja državnoga prava koje je zagovarala stara opozicija, Stjepan Radić nikada u potpunosti nije napustio ideju hrvatskoga državnog prava.“¹²

---

¹⁰ Branka Boban, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Zagreb, 1998, str. 347, 351.

¹¹ Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999, str. 11.

¹² Mark Biondich, *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904–1928*, Toronto – Buffalo – London, 2000, str. 60.

Nada Kisić-Kolanović u knjizi *NDH i Italija : Političke veze i diplomatski odnosi* Mačekovu politiku označuje federativnom:

„Maček nije volio spontane političke situacije, čekao je na inicijative s vrha i sve je temeljio na sporazumijevanju s krunom. Zbog toga su u pravu oni povjesničari koji tvrde da Mačekove ambicije nisu sezale dalje od federalizacije Jugoslavije. Maček je bio 'konzervativni federalist'.“¹³

Tihomir Cipek u knjizi *Ideja hrvatske države u političkoj misli Stjepana Radića* analizira Radićev federalizam i konfederalizam tumačeći ih samo Radićevim putem prema hrvatskoj samostalnosti:

„Analiza Radićeve ideje srednjoeuropske udruge – ‘Podunavskog saveza država i naroda’ – pokazala je da se isprepleću federativni i konfederativni elementi. S obzirom na povijesni kontekst u kojemu je Radić osmislio svoju ideju ‘Podunavskog saveza država i naroda’ te pretežitou prisutnost konfederativnih značajki, može se zaključiti da je Radić nastojao izbjeći mane dotadašnjih konfederacija i uvođenjem federativnih elemenata svoj Savez učiniti djelotvornim, osiguravajući ujedno državama članicama i nacijama maksimalnu slobodu. [...] Stoga je federalizam u Radićevoj političkoj misli imao za cilj oblikovati Hrvatsku kao samostalni dio veće cjeline te ju na taj način zaštititi od imperijalne politike teritorijalnog osvajanja velikih sila, prije svega agresivne Njemačke, ali i Rusije. [...] Treba zaključiti da Radićev ‘Nacr’ polazi od federalizma čija su načela već u njegovoj ideji ‘Podunavskog saveza država i naroda’. Federalizam u njegovim koncepcijama polazi od nacija kao samosvojnih subjekata povijesti koji imaju pravo oblikovati vlastite države. [...] Na konfederativna rješenja upućuje tip političke odgovornosti koje je Radić predvidio za vlade država i autonomnih cjelina. Naime one bi bile odgovorne isključivo svojim zakonodavnim tijelima-parlamentima. Istodobno je predvidio da se nadležnost zajedničkog ‘saveznog’ parlamenta odnosi isključivo na zajedničku vladu, koju ravnopravno imenuju tri regenta. [...] Nasuprot jakim konfederativnim elementima predviđenima za unutarnju strukturu buduće političke zajednice, za vanjskopolitičke je odnose Radić predvidio federativno načelo. Prema ovom načelu, koje je uvjetovano navedenim povijesnim okolnostima i njegovim shvaćanjem ideje ‘narodnog jedinstva’, buduća ‘jugoslavenska’ politička zajednica istupala bi kao subjekt međunarodnog prava. Treba, dakle, primijetiti da je u međunarodnompravnog smislu riječ o federaciji. [...] Upitna je iskrenost Radićevih konfederativnih uvjerenja. Njemu je, naravno, jasno da je položaj Hrvatske uvjetovan interesima međunarodne zajednice – koja zagovara šire državne i teritorijalne cjeline – te da je izvan međunarodno priznatog područja jugoslavenske države hrvatska sudbina upitna. No, njegova intimna razmišljanja upućuju na zaključak da je konfederacija, ipak, bila samo taktika dok međunarodne

---

¹³ Nada Kisić-Kolanović, *NDH i Italija : Političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb, 2001, str. 150.

okolnosti ne dopuste potpuno osamostaljenje Hrvatske. U pismu supruzi navodi primjer odcjepljenja Norveške od Švedske. [...] U Radićevu bi 'Podunavskom savezu...' uz Galiciju, Češku Ugarsku i Austriju, samostalna država bila i Hrvatska, koja bi s ostalim članicama Saveza bila povezana konfederativnim vezama. Nakon propasti prvoga imperija, Radić je nastojao spriječiti ulazak Hrvatske u drugi – Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, a kad u tome nije uspio, nastojao je novospostavljeni imperij konfederativno preurediti i uspostaviti samostalnu hrvatsku državu. Hrvatska bi država, prema Radićevu prijedlogu, mogla eventualno ući u konfederativni savez s drugim državama Jugoistočne Europe...¹⁴

Branka Boban u knjizi *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata* iz 2006. o Radiću navodi sljedeće:

„Ideju o stvaranju zajedničke jugoslavenske države sa Srbijom i Crnom Gorom je prihvatio jer se plašio da bi inače hrvatske zemlje mogle biti podijeljene između Srbije i Italije, a nadao se da će stvaranjem saveza poljsko-češko-jugoslavenskog biti smanjena opasnost od pretenzija velikosrpskih militarističkih krugova. Zbog toga je prihvatio privremenu suradnju s Koalicijom u Narodnom vijeću SHS, tim prije što su ju zahtijevali političari iz Dalmacije i Bosne i Hercegovine, ali se i dalje suprotstavljao unitarističkoj koncepciji Svetozara Pribićevića i energično tražio da se u novim prilikama konačno ostvari ujedinjenje svih dijelova hrvatskog naroda u jednoj hrvatskoj državi koja će onda ući u savez sa Srbijom i Crnom Gorom, kao i da se ostvare zahtjevi najširih slojeva da hrvatska država bude demokratska i socijalna, da bude republika. [...] Imao je izgrađenu viziju o načinu rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja, koja se temeljila na uvjerenju: 1. da povijest Hrvata pokazuje kontinuitet njihove državno-pravne ideje i statusa, a da početkom 20. stoljeća Hrvati izrastaju u modernu naciju jer se ne zadovoljavaju samo stvaranjem svoje što samostalnije države, nego žele da ona bude demokratska, liberalna i socijalna; 2. da Hrvati moraju živjeti u prijateljstvu i savezništvu sa susjednim, prije svega slavenskim narodima, a da je u prilikama na kraju rata za njih jedino rješenje ulazak u zajedničku državu Južnih Slavena. Stoga je tražio da se sve hrvatske zemlje okupe u jednoj državnoj jedinici, a da Jugoslavija bude kombinacija federalne države i konfederalnog saveza.“¹⁵

Ivica Šute u stvaranju i djelovanju Gospodarske sloge pronalazi ozbiljne namjere HSS-a u ostvarenju buduće, slobodne Hrvatske:

„Konačni ciljevi osnivača i ideologa ekonomske organizacije HSS-a nisu se, dakle, iscrpljivali samo u rješavanju evidentnih i nagomilanih socijalnih i gospodarskih problema brojnog hrvatskog seljaštva, već su oni u sebi anticipirali potrebu stvaranja svih nužnih preduvjeta za normalan i efikasan život i rad u slobodnoj i

¹⁴ Tihomir Cipek, *Ideja hrvatske države u političkoj misli Stjepana Radića*, Zagreb, 2001, str. 110, 131–133, 146, 175.

¹⁵ Branka Boban, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Zagreb, 2006, str. 452–453.

samostalnoj Hrvatskoj. Dakle, Gospodarska sloga čitavo je vrijeme svoga postojanja nosila i (pre)teško breme političke odgovornosti jer je bila uključena u složeni sustav stvaranja temelja za budućnost Hrvatske, bez obzira kako je zamišljali pojedini članovi stranke u različitim fazama njezina djelovanja. Ona na taj način postaje osnovno sredstvo provedbe ciljeva ekonomskog nacionalizma, kojeg možemo definirati kao specifičnu vrstu ekonomskog ponašanja koje je usmjereno prema ostvarivanju jedinstva, neovisnosti i jačanja nacije. [...]

Svim je ovim pothvatima Gospodarska sloga duboko 'zagrabila' u totalitet gospodarskog života u međuratnoj Hrvatskoj, smjerajući da s vremenom postane 'ministarstvo gospodarstva' u budućoj 'slobodnoj Hrvatskoj' kako ju je zamišljao Vladko Maček¹⁶.

U dokazivanju teze o težnji HSS-a da ostvari samostalnu Hrvatsku potrebno je prije svega uzeti u obzir da političke okolnosti najčešće nisu dopuštale vodstvu HSS-a slobodno pisanje i objavljivanje stranačkog programa koji bi sadržavao nedvojbenu javnu definiciju hrvatske samostalnosti kao temeljnog stranačkog cilja, jer su vođe HSS-a i za znatno blaže javno istaknute teze završavali u zatvorima i tamo proveli mnoge godine, a dio njih bio je i ubijen.¹⁷ Dakle, krajnji politički cilj HSS-a moguće je naći u dubljim slojevima njihovih izjava, članaka, stranačkih programa koji su pisani u okolnostima pune svijesti da zbog njih autor može završiti u zatvoru na višegodišnjoj robiji ili biti ubijen. Zato taj krajnji cilj treba tražiti u dubljim i prikrivenim razinama spomenutih javnih iskaza. Samo temeljita analiza pisanih stranačkih programa javnih iskaza i prakse političkog djelovanja HSS-a u dužem vremenskom razdoblju može dokazati da je stranka hrvatsku politiku vodila u smjeru ispunjenja želje za punom nezavisnošću Hrvatske.

---

¹⁶ Ivica Šute, „Hrvatska seljačka stranka i njena ekonomska organizacija – Gospodarska sloga (1935–1941)“, *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, zbornik radova, Zagreb, 2015, str. 85, 97.

¹⁷ Stjepan Radić tako je kažnjavao i zatvaran između ostaloga: na tri dana kada je 1888. u Hrvatskom narodnom kazalištu uzviknuo „Slava Zrinskomu! Dolje Héderváry“; na osam dana u umobolnicu zagrebačke bolnice Milosrdne braće u travnju 1890; prilikom posjeta Mostaru 1891. zatvoren i izgnan iz Bosne i Hercegovine; na četiri mjeseca zbog uzvika protiv Hédervárya u Sisku u srpnju 1893; na deset dana u Pragu 1894. zbog sukoba s policijskim komesarom; na šest mjeseci u studenome 1895. zbog protumađarskih demonstracija u Zagrebu; na mjesec dana u Mitrovici 1901. zbog vikanja u Batajnici da ga je „hrvatska majka odgojila za to da hrvatski narod štiti od mađarskog divljaštva“; kao kandidat na saborskim izborima u Ludbregu uhićen i zatvoren sedam dana u veljači 1908; u Osijeku 1911. dva puta osuđen zbog novinskog napada na bana Cuvaja; od 25. ožujka 1919. do 27. veljače 1920. zbog Memoranduma upućenog Mirovnoj konferenciji u Parizu; od 21. ožujka do 28. studenoga 1920. zbog istupa na skupovima stranke; od 5. siječnja do 18. srpnja 1925. zbog učlanjenja HRSS-a u Seljačku internacionalu, a nekoliko dana prije njega uhićeni su ostali članovi najužeg vodstva stranke Vladko Maček, August Košutić, Juraj Krnjević, Josip Predavec i Stjepan Košutić (Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića 1885–1918*, Zagreb, 1972, sv. I, str. 26–28, 33, 36, 56; sv. II, str. 35, 37–38, 43–44).

O tome je li politika HSS-a bila federalistička, konfederalistička ili autonomaška nije iz više razloga moguće donijeti jednoznačan odgovor. Vodstvo HSS-a ni u jednom trenutku od osnivanja do 1941. nije moglo javno djelovati, govoriti ili pisati potpuno slobodno te je njihovu svaku riječ ili tekst potrebno uzimati sa sviješću o opasnostima koje su im prijetile za potpuno otvoreno iznošenje misli. Stjepan Radić i Vladko Maček, dva stranačka predsjednika u razdoblju od 1904. do 1941. zbog svoje su političke djelatnosti proveli više godina u zatvoru, iako nisu javno jednoznačno govorili ili pisali o svojoj političkoj viziji Hrvatske kao samostalne države. Što bi se hrvatskim političarima tek događalo da su želju za potpunom hrvatskom samostalnošću iznosili bezuvjetno?

Potrebno je što veći broj povijesnih izvora analizirati i s aspekta ugroženosti osobne sigurnosti svakog od tadašnjih političara, ali i ugroženosti opstanka cijeloga hrvatskog naroda od strane srpskih vlasti. Tek tako moguće je donijeti ocjenu jesu li Radić i Maček zaista bili za federalizam. O karakteru politike HSS-a pisali su već i neki suvremenici Radića i Mačeka, a jedan od njih bio je i srpski političar i pisac Lazar Marković koji je o Radiću 1924. godine pisao kao o hrvatskom političaru koji nedvojbeno teži hrvatskoj samostalnosti, a izjave o zajedništvu daje samo iz taktičkih razloga:

„Radićev glavni organ ‘Slobodni Dom’ objavljuje u broju od 24 septembra izveštaj sa zbora Radićeve stranke u Rečici. Taj izveštaj svakojako je autentičan i on najbolje pokazuje kojim se putem priprema sporazum pod vladom g. Davidovića. Stjepan Radić počeo je svoj govor sa uzvikom ‘Živela Republika!’. On je i u daljem toku govora neprestano ostajao u okviru te glavne ideje ostvarenja posebne Hrvatske Republike, obeležavajući sve druge postupke i izjave samo kao taktičke mere radi lakšega postizanja ovoga glavnoga cilja. U tom govoru kaže Radić doslovce o Kralju ovo: ‘Prvo, tko nam danas govori još o ratu, taj je najveći zlotvor. *A ako ima krunu na glavi, onda je naša prva riječ: Dolje s njom!* (Burno odobravanje).’ Govor svoj završio je Stjepan Radić s objašnjenjem zašto bi Radićevci ušli u kraljevsku vladu. On kaže: ‘Krist je počeo sa dvanaest seljaka ribara i svi su rimski carevi i kraljevi pali. Sada tamo (Kralju, u Beograd) idu naši ministri, ali ne idu tamo (dakle Kralju), idu k narodu, jer će se i tamo boriti za seljačko pravo i za seljačku državu, a što sve vodi k našoj seljačkoj republici.’¹⁸

---

¹⁸ Lazar Marković, *Politika*, Beograd, 1925, str. 174–175.